

BERTON SULEJMANI

**DISA NGA GABIMET MË TË SHPESHTA GJATË PËRDORIMIT
TË SHENJAVE TË PIKËSIMIT NGA NXËNËSIT E SHKOLLAVE
TË MESME TË QYTETIT TË SHKUPIT**

Dihet se shenjat e pikësimit të një gjuhe, e në këtë rast të gjuhës shqipe, janë pjesë shumë e rëndësishme e shkrimit, andaj në librat e lëndës Gjuhë shqipe dhe letërsi të hartuara për shkollat e mesme në Maqedoni, nxënësit nga viti I e gjer në vitin IV veç tjerash, marrin njohuri edhe për të gjitha shenjat e pikësimit, si: për pikën, për presjen, për pikëçuditjen, për pikëpresjen, për dy pikat, për shumëpikëshin, për thonjëzat, për kllapat e për vizën. Ç’është e vërteta, në Maqedoni nga viti 2002 si pjesë e reformave të arsimit, në gjimnazet dhe në shkollat e mesme përfshihej edhe hartimi i teksteve mësimore për lëndën Gjuhë shqipe dhe letërsi. Tekstet u hartuan në atë mënyrë që edhe pjesa e letërsisë shqiptare e botërore, gjuhës shqipe, folklorit shqiptar etj., të jenë të përfshira në një libër. Dhe kështu u bë. Njësitë mësimore që lidhen me shenjat e pikësimit sipas planit dhe programit janë të përfshira në librin e vitit të tretë¹. Njësitë fillojnë nga faqja 506 – 516 që njëherazi kjo është dhe faqja e fundit e librit.

Nga kjo që thashë, lindin pyetjet: 1. A është më mirë që tekstet mësimore brenda një libri ta përfshijnë krejt plan-programin (siç janë tani)? 2. Apo të kemi libra të veçantë ku në njërin do të përfshihet letërsia e në një libër tjetër, të veçantë, gjuha? Mendimi im është se përfshirja e gjuhës dhe letërsisë në një vend ka të mirat e veta për një gjë: nxënësit nuk mbajnë nga dy libra me vete, ndërsa përfshirja e njësive mësimore në dy libra të veçanta do të ishte më mirë, sepse në çdo kohë kur dhe e kërkon nevoja që të përsëriten njësi të ndryshme që lidhen me gjuhën, bie fjala për shenjat e pikësimit e për ndonjë njësi tjetër, atë dhe mund ta bëjë

¹ S. Hamiti, A. Marashi, I. Metani, *GJUHA SHQIPE DHE LETËRSIA 3 (për vitet e treta të gjimnazit të reformuar)*, botimet shkollore Albas, 2010. Me vendim të Ministrisë së Arsimit dhe Shkencës së R. së Maqedonisë, nr. 07–5833/1, lejohet përdorimi i këtij libri në shkollë.

mësimdhënësi me nxënësit. Për shembull, vetëm gjatë orëve të korrigjimit të hartimeve me shkrim, ku mësimdhënësit në përgjithësi veç shumë gabimeve drejtshkrimore e gramatikore, aty vërejnë gabime edhe në përdorimin e shenjave të pikësimit, andaj do të ishte një lehtësi më e madhe edhe për mësimdhënësin, por edhe për nxënësit t'i kenë gramatikat për shkollat e mesme siç ishin dikur dhe së bashku t'i tejkalojnë problemet eventuale. Ndërsa me tekstet e sotme, njohuritë për shenjat e pikësimit i marrin vetëm nxënësit e vitit të tretë.

Por, besoj që pajtohem për një gjë se përgjegjësia më e madhe për mësimin dhe zbatimin e shqipes standarde e shenjave të pikësimit të gjuhës sonë u takon shkollave (fillore dhe të mesme). Mësimi i shqipes standarde në Maqedoni realizohet në shkollimin fillor dhe të mesëm, me fond të caktuar të orëve. Në gjimnazet e përgjithshme gjuha amtare (emërtimi i lëndës është Gjuhë shqipe dhe letërsi) mësohet katër orë në javë, ndërsa në shkollat e mjeshtërive të ndryshme ose profesionale mësohet me nga tri orë në javë. Por, lirisht mund të themi se gjuha shqipe në mënyrë më aktive mësohet vetëm në shkollimin fillor, por kjo nuk do të thotë se në gjimnazet (shkollat e mesme) nuk mësohet, mirëpo jemi dëshmitarë se më tepër mësohet letërsia sesa njësitë që lidhen me gjuhën.

Nga vëzhgimet e kryera në një numër të madh orësh mësimi, nga shqyrtimi i punëve me shkrim në shumë shkolla të mesme, si dhe nga përgjigjet e nxënësve² del se formimi i përgjithshëm gjuhësor i tyre ka përmirësime të ndjeshme, por jo edhe përmirësime të mëdha. Nga studimet që i kam bërë³ (më herët), por edhe së fundmi, del se pjesa më e madhe e nxënësve kanë arritur të përvetësojnë njohuritë gjuhësore që përmbajnë programet mësimore. Ata shkruajnë dhe flasin në mënyrë të kënaqshme shqipen standarde, përdorin një fjalor deri diku të pasur, zotërojnë kuptimin e drejtpërdrejtë e zakonisht edhe kuptimet e figurshme të fjalëve dhe në përgjithësi shprehen me forma dhe ndërtime të drejta gramatikore, mirëpo edhe shmangiet nga norma e gjuhës standarde shqipe nuk mungojnë.

Për ta parë gjendjen e sotme të përdorimit të shenjave të pikësimit, vëzhgimin tonë e kemi mbështetur në fletoret e nxënësve dhe në

² Vëzhgimet u shtrinë në të gjitha shkollat e mesme me mësim në gjuhën shqipe të qytetit të Shkupit. Të dhënat që jepen në këtë shkrim, u bënë gjatë vitit shkollor 2017/18, u takojnë viteve I – IV.

³ B. Sulejmani (punim i magistraturës i mbrojtur në janar 2008), *Niveli i zotërimit të shqipes standarde nga nxënësit e shkollave të mesme të qytetit të Shkupit* (mbështetem në ato studime).

ushtrimoret në të cilat nxënësit gjatë një viti shkollor bëjnë katër hartime me shkrim. Jemi përqendruar më tepër në shkrimet origjinale të nxënësve, e në ato përshkruese nga ndonjë libër. Këtë më së miri mund ta shohim në ushtrimet me shkrim, hartimet me shkrim, fletoret e lektyrave ku zakonisht shpjegojnë subjektin e një vepre të caktuar letrare etj.

Tërësia e shenjave të pikësimit si dhe rregullat mbi përdorimin e tyre përbëjnë pikësimin e tyre. Pikësimi, krahas alfabetit dhe drejtshkrimit, përbën një nga tri nënsistemet e gjuhës së shkruar⁴.

Siç dihet, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë në vitin 1981 njësioi praktikën e përdorimit të shenjave të pikësimit dhe e botoi trajtesën “**Rregullat e pikësimit të gjuhës letrare shqipe (Projekt)**”. Pasi pjesë e hulumtimit tonë janë nxënësit e shkollave të mesme, e pamë të arsyeshme që të mbështetemi te njësitë mësimore që ata i marrin për shenjat e pikësimit (të përfshira në tekstet mësimore) dhe gabimet gjatë përdorimit të tyre.

Si pjesë e sistemit grafik të një gjuhe të caktuar, pikësimi dallon nga alfabeti dhe drejtshkrimi në disa veçori. Së pari, shenjat e pikësimit kanë karakter marrëveshjesor, d.m.th. nuk ka lidhje midis formës së tyre dhe kuptimeve që shprehin. Për shembull, presja njeh dhjetëra përdorime, gjë që nuk ndodh me alfabetin, ku çdo shkronjë i përgjigjet një foneme të caktuar. Së dyti, ndryshe nga alfabeti dhe drejtshkrimi, që kanë të bëjnë me njësi fonetike e morfologjike, pikësimi merret me njësi sintaksore, duke shënuar karakterin e këtyre njësive ose kufijtë midis tyre⁵.

Shenjat e pikësimit ndihmojnë për të shënuar pauzat, ngritjen dhe uljen e zërit. Pra atë që paraqet intonacioni në ligjërimin e folur, atë e paraqesin shenjat e pikësimit në ligjërimin e shkruar. Përveç kësaj, këto shenja luajnë rol të madh edhe në kuptimin e drejtë të asaj që është shkruar si edhe në leximin e rrjedhshëm dhe emocional të një teksti.

Megjithatë pamja e plotë e pikësimit të një gjuhe përcaktohet nga struktura e saj sintaksore. Rregullat e pikësimit nuk mund të kopjohen prej një gjuhe tjetër, as të vendosen në mënyrë arbitrare, pa marrë parasysh veçoritë e sistemit sintaksor dhe traditën e pikësimit të gjuhës së cilës i shërbejnë⁶.

Gabime gjatë përdorimit të pikës (.) Në të shkruar, nxënësit nuk e përdorin gjithherë pikën. Dihet që pika, veç tjerash, vihet në datat e plota

⁴ R. Memushaj, *Shqipja standarde*, BOTIMET TOENA, 2005, f. 181.

⁵ *Po aty*.

⁶ *Po aty*.

pas numrit. Këto gabime i kam vërejtur në hartimet me shkrim të nxënësve, të cilët në anën e djathtë të fletës së hartimit e shkruajnë datën e punimit të hartimit, por pa pika pas numrit. Ja disa shembuj ku nxënësit nuk e shënojnë pikën në datat e plota pas numrit.

Punuar më: në vend që të shkruajë: *Punuar më:*
10 11 2006 **10. 11. 2006 ose (10. XI. 2006)**

Punuar më: në vend që të shkruajë: *Punuar më:*
11 IV 2007 **11. 04. 200 ose (11. IV. 2007)**

* *Më 14 06 1990 ka lindur shoku im i fëmijërisë.*

për: *Më 14. 06. 1990 (14 qershor 1990) ka lindur shoku im i fëmijërisë.*

Shpeshherë temat e hartimeve me shkrim janë tema të materialit, p.sh. “*Ismail Kadare – enciklopedi që ec*” etj., pas shkurtimeve, pra të shkronjave të emrave të personave (shkrimtarëve) vihet pikë, por nuk ndodh kështu gjithherë nga nxënësit. Ja disa shembuj:

* *Romani “Hasta la vista” i P Markos...*

për: *Romani “Hasta la vista” i P. Markos...*

* *I Kadare dhe D Agolli janë shkrimtarë bashkëkohorë.*

për: *I. Kadare dhe D. Agolli janë shkrimtarë bashkëkohorë.*

* *A Z Çajupi është i njohur edhe si dramaturg.*

për: *A. Z. Çajupi është i njohur edhe si dramaturg.*

Në shumë fjali dëftore si edhe në fund të një periudhe me fjali dëftore nxënësit nuk shënojnë pikën. Ja disa shembuj:

* *Nxënësit kanë nevojë për dituri ata janë ardhmëria e kombit shqiptar.*

(*Në vend që ta ndajë fjalinë e parë nga e dyta*)

Nxënësit kanë nevojë për dituri. Ata janë ardhmëria e kombit shqiptar.

* *Romani “I huaji” është njëri ndër romanet më të dalluara të Albert Kamysë në këtë roman autori na paraqet...*

Romani “I huaji” është njëri ndër romanet më të dalluara të Albert Kamysë. Në këtë roman autori na paraqet...

Disa nga gabimet më të shpeshta gjatë përdorimit të shenjave ...

* “Hasta la vista” është romani i parë i autorit dhe më i rëndësishmi për kohën kur u shkrua rëndësia e tij qëndron...

“Hasta la vista” është romani i parë i autorit dhe më i rëndësishmi për kohën kur u shkrua. Rëndësia e tij qëndron...

* Ismail Kadare është një ndër figurat më të shquara të letërsisë bashkëkohore veprat e autorit të lartpërmendur...

Ismail Kadare është një ndër figurat më të shquara të letërsisë bashkëkohore. Veprat e autorit të lartpërmendur...

* Tiparet që ngritin shqiptarët në një piadestel shumë të lartë dhe të pamposhtur janë besa dhe mikpritja besa ç’fjalë e mirë...

Tiparet që ngritin shqiptarët në një piadestel shumë të lartë dhe të pamposhtur janë besa dhe mikpritja. Besa ç’fjalë e mirë...

* Jeta është një teatër ajo ka fillimin dhe fundin e vet.

Jeta është një teatër. Ajo ka fillimin dhe fundin e vet.

* Vitet e mëparshme për femrën shqiptare kanë qenë të zeza për femrat tash është më mirë, sepse...

Vitet e mëparshme për femrën shqiptare kanë qenë të zeza. Për femrat tash është më mirë, sepse...

* Autor i romanit “I huaji” është shkrimtari francez Albert Kamy ai gjatë jetës së tij ka shkruar shumë ...

Autor i romanit “I huaji” është shkrimtari francez Albert Kamy. Ai gjatë jetës së tij ka shkruar shumë ...

Pikëpyetja dhe luhatjet gjatë përdorimit të saj (?) Pikëpyetja përdoret në fund të një fjalie pyetëse për të treguar karakterin pyetës të saj, intonacionin ngjithës dhe pauzë në ligjërim. Në shkrimet e tyre, nxënësve shumë rrallë u jepet nevoja ta përdorin këtë shenjë të pikësimit, por edhe atëherë kur u jepet, nuk e përdorin në të shumtën e rasteve. Vihet pikëpyetje në fund të një fjalie pyetëse të drejtë si dhe në fund të një periudhe me fjali pyetëse të bashkërenditura ose palidhëzore. Ja disa shembuj fjalish të tilla të cilat nxënësit shumë rrallë ose asnjëherë nuk e përdorin pikëpyetjen.

* Përse shkoi Kadareja në Moskë, për ndonjë punë apo për të ndjekur edhe më lartë studimet.

Përse shkoi Kadareja në Moskë? Për ndonjë punë apo për të ndjekur edhe më lartë studimet?

* Gori thoshte: Ç'u bë ai djalë, ku është ai trim.

Gori thoshte: Ç'u bë ai djalë, ku është ai trim?

Gabime gjatë përdorimit të presjes (,) Është shenjë pikësimi që shënon një pauzë të shkurtër mes dy fjalëve, dy togjeve dhe dy fjalive⁷. Presja ka një përdorim shumë të dendur në fjali dhe periudhë. Në ushtrimin me shkrim me temë “Një letër shokut tim/shoqes sime në...” nxënësit nuk përdorin presjen për të ndarë emrin e vendit ku shkruhet diçka, nga data ose nga viti kur është shkruar. Ja disa shembuj:

* Shkup më 13. 05. 200 për: Shkup, më 13. 05. 200

* Kosovë 13. 05. 200 për: Kosovë, 13. 05. 200

Në fjali presja shërben për të veçuar gjymtyrët homogjene (në funksion të kryefjalës, të rrethanorit, të përcaktorit, të kundrinës). Ja edhe disa shembuj të nxjerrë nga hartimet e nxënësve ku nuk e përdorin presjen:

* Vullnetarët shqiptarë në Spanjë kishin dalë t'i presin burra gra pleq djem e vasha.

për: Vullnetarët shqiptarë në Spanjë kishin dalë t'i presin burra, gra, pleq, djem e vasha.

* Rrudhat e fytyrës së plakës Nicë reflektonin dhimbje mërzi hjekje bujari e mikpritësi.

për: Rrudhat e fytyrës së plakës Nicë reflektonin dhimbje, mërzi, hjekje, bujari e mikpritësi.

* Nxënësit në shkollë marrin edukatën sjelljen dhe diturinë.

për: Nxënësit në shkollë marrin edukatën, sjelljen dhe diturinë.

* Stresi u ngrit u la u fshi e u vesh dhe u bë gati të dilte jashtë.

për: Stresi u ngrit, u la, u fshi e u vesh dhe u bë gati të dilte jashtë.

⁷ R. Nesimi & V. Toska, *GRAMATIKA e gjuhës shqipe për shkollat e mesme II (SINTAKSA)*, PROSVETNO DELLO 2001, f. 151.

Edhe fjalët që bashkohen me lidhëza kundërshtore **po, por** dhe me lidhëzën këpujore **as** ndahen me presje. Ja disa shembuj ku nxënësit në shumë raste nuk i ndajnë:

* *Drita që binte në këtë prizëm ishte një dritë e fuqishme, plotë jetë, plotë ngjyrë madhështore e hiperbolizuar por e rrejshme.*

për: *Drita që binte në këtë prizëm ishte një dritë e fuqishme, plotë jetë, plotë ngjyrë madhështore e hiperbolizuar, por e rrejshme.*

* *Drita e dytë nuk njihej po shihej mjaft qartë.*

për: *Drita e dytë nuk njihej, po shihej mjaft qartë.*

* *Shqiptarit po i erdhe në shtëpi të ka bë mik por po dole jashtë oborrit të tij ngelesh prap armik.*

për: *Shqiptarit po i erdhe në shtëpi të ka bë mik, por po dole jashtë oborrit të tij ngelesh prap armik.*

* *Vdiq në Vjenë por u varros në Pragë.*

për: *Vdiq në Vjenë, por u varros në Pragë.*

* *Nuk ndihej frikë as urrejtje në ata sy të vëmendshëm. ...*

për: *Nuk ndihej frikë, as urrejtje në ata sy të vëmendshëm...*

Midis gjymtyrëve kryesore dhe të dyta që përsëriten për qëllime emfatike, vihet presje⁸. Ja disa shembuj ku nxënësit nuk e përdorin presjen në këto raste:

* *Gjergj Fishta nuk donte të ikte të ikte asnjëherë nga Shqipëria.*

për: *Gjergj Fishta nuk donte të ikte, të ikte asnjëherë nga Shqipëria.*

* *N. Frashëri ka thënë: punë punë natë e ditë që të shohim pak dritë.*

për: *N. Frashëri ka thënë: punë, punë, natë e ditë që të shohim pak dritë.*

Kur pas fjalëve me kuptim përgjithësues vijnë fjalët si, *p.sh.*, që paralajmërojnë numërimin e vargut të gjymtyrëve homogjene, atëherë para

⁸ R. Memushaj, *Shqipja standarde*, BOTIMET TOENA, Tiranë, 2005, f. 199.

këtyre fjalëve vihet presje, kurse pas tyre dy pikat⁹. Në mungesë të librave mësimorë, profesorët e lëndëve të ndryshme ndodh që t'u diktojnë nxënësve ndonjë detaj të shkurtër, por shumë të rëndësishëm për atë njësi të caktuar mësimore. Gjatë shkrimit ndodh që profesori t'u thotë si, p.sh.,

* *Përgjithësisht folja kallëzues përdoret në mënyrën dëftore si p.sh. Puna është nëna e gëzimit.* Në këtë fjali nxënësit nuk e shënojnë presjen pas ndajfoljes si dhe dypikëshin pas fjalës lidhëze p.sh. (shkurt. Për shembull), duhet kështu të shkruhet:

Përgjithësisht folja kallëzues përdoret në mënyrën dëftore si, p.sh.: Puna është nëna e gëzimit.

* *Toka sa më shumë që punohet bëhet më pjellore si p.sh. Në Kosovë toka është shumë pjellore.*

Toka sa më shumë që punohet bëhet më pjellore si, p.sh.: Në Kosovë toka është shumë pjellore.

Për çudi, në fjalitë e bashkërenditura me lidhëzat shtuese *e, dhe, edhe*, si edhe me lidhëzat veçuese *a, apo, o, ose* të cilat nuk ndahen me presje, nga ana e nxënësve ndonjëherë shënohet presje pa pasur nevojë. Ja disa shembuj ku kam vërejtur këtë dukuri:

* ... *ai shkon në plazh, dhe zbavitet me Marien.*
... *ai shkon në plazh dhe zbavitet me Marien.*

* *Merso nuk pendohet, dhe nuk i vjen keq për ...*
Merso nuk pendohet dhe nuk i vjen keq për ...

* *Atë do ta dënojnë me vdekje, dhe në këtë mënyrë mbaron romani*"I huaji".

Atë do ta dënojnë me vdekje dhe në këtë mënyrë mbaron romani"I huaji".

* *Ky tipar na paraqitet, edhe në romanin e Kadaresë.*
Ky tipar na paraqitet edhe në romanin e Kadaresë.

* *Hakmarrja na paraqitet si një tipar, ose element kyç te romani* "Gjenerali i ushtrisë së vdekur".

⁹ R. Memushaj, *Shqipja standarde*, BOTIMET TOENA, Tiranë, 2005, f. 202.

Hakmarrja na paraqitet si një tipar ose element kyç te romani “Gjenerali i ushtrisë së vdekur”.

** Maturantët duhet ta vazhdojnë shkollimin, apo kënga e tyre do të ndalet.*

Maturantët duhet ta vazhdojnë shkollimin, sepse¹⁰ kënga e tyre do të ndalet.

Gabime gjatë përdorimit të thonjzave. Thonjëzat tregojnë se fjalët e përfshira midis tyre nuk janë të një natyre me pjesën tjetër të tekstit ose përdoren me një kuptim jo të zakonshëm. Ato përdoren në ligjëratën e drejtë dhe në citime për të veçuar e për të dalluar fjalët që riprodhohen, nga fjalët e autorit. Ja disa shembuj:

** Shkrimtari ynë i njohur ka thënë punë, punë natë e ditë që të shohim pakëz dritë.*

Shkrimtari ynë i njohur ka thënë: “Punë, punë natë e ditë që të shohim pakëz dritë”.

Gjithashtu, thonjëzat shërbejnë për të shënuar emërtimet e rrugëve, institucioneve, gazetave, revistave, librave etj. Ja disa shembuj ku nxënësit nuk i përdorin:

**Jetoj në rrugën Ismail Kadare, ndërsa mësoj në gjimnazin Zef Lush Marku.*

Jetoj në rrugën “Ismail Kadare”, ndërsa mësoj në gjimnazin “Zef Lush Marku”.

Pjesa e teorisë e dhënë për thonjëzat në libër, nuk është e ilustruar me asnjë shembull. Kujtoj që do të ishte mirë që të ketë ilustrime me shembuj të ndryshëm.

Përfundim.

Çështja e nivelit të zotërimit të shqipes standarde nga shkollarët e kryeqytetit¹¹, mbase edhe e shenjave të pikësimit është e gjerë dhe e gjithë-anshme. Shqetësimi, rreth nivelit të zotërimit të shqipes standarde nga nxënësit e shkollave të mesme, është i madh jo vetëm te shqiptarët që jetojnë në Maqedoni, por edhe te shqiptarët në Shqipëri e Kosovë. Shumë pozitiv është fakti që kohët e fundit në Maqedoni, shqetësimi nuk manifestohet vetëm prej gjuhëtarëve (albanologëve, të cilëve u bie barra

¹⁰ Duhet lidhëza sepse.

¹¹ Kupto: Nxënësit e shkollave të mesme të qytetit të Shkupit.

kryesore për ta ruajtur gjuhën), por edhe nga veprimtarë tjerë të kulturës shqiptare, si: gazetarë, shkrimtarë, publicistë, arsimtarë të lëndëve të ndryshme, mediumet etj.

Një shembull shumë pozitiv i Radiotelevizionit të Kosovës (RTK) ishte edhe emetimi i emisioni me titull **“Kultura gjuhësore”**, ku me shembuj të ndryshëm prof. Isa Bajçinca i shpjegonte rastet e thyerjes së normës së standardit të shqipes. Një punë të tillë e filloi edhe prof. dr. Qemal Murati në TVM 2, por u ndal. Nga viti 2014 – 2016 një traditë të tillë e vazhdoi televizioni AlsatM materialet e të cilit i përgatitën: Berton Sulejmani, Izmit Durmishi e Zarije Nuredini. Tash nuk e kemi as në RTK, as në TVM e as në AlsatM.

BIBLIOGRAFI

- Beci, B., *Probleme të politikës gjuhësore dhe të planifikimit gjuhësor në Shqipëri*, Dukagjini – Pejë, 2000.
- Çeliku, M., *Çështje të gjuhës standarde*, Tiranë, 2001.
- Islamaj, Sh., *Kultura gjuhësore dhe përdorimi estetik i gjuhës*, BOTIMET TOENA, Tiranë, 2002.
- Kostallari, A., *Rruga e formimit të gjuhës sonë të përbashkët letrare*, “GJA” VII, 1978.
- Memushaj, R., *Shqipja standarde*, (Si ta flasim dhe ta shkruajmë), BOTIMET TOENA, Tiranë, 2005.
- Memushaj, R., *Mbi pikësimin e ligjëratës së drejtë*, Gjuha jonë, 1986, 1.
- Murati, Q., *Drejt përdorimi i shqipes dhe kultura gjuhësore*, Shkup, 1996.
- Nesimi, R. & Toska, V., *Gramatika e gjuhës shqipe për shkollat e mesme II* (SINTAKSA), Prosvetno Dello ShA, 2001.
- Sulejmani, B., *Gjuha standarde shqipe dhe shkolla (zotërimi i saj nga nxënësit e shkollave të mesme të Shkupit)*, LogosA, Shkup, 2011.
- Shkurtaj, Gj., *Si të shkruajmë shqip, (nga drejtshkrimi te shkrimet profesionale)*, BOTIMET TOENA, Tiranë, 2008.